

Ernst Tugendhat

ÜBER DEN TOD

Frankfurt a. M. (Suhrkamp Verlag) 2006, 58 str.

Tugendhatova úvaha o smrti, která nost dát diskusi určité východisko byla obsažena v již dříve vydaném a (zprvu) vyřadí východisko jiné. Tugendhat přitom zdůrazňuje, že tuto dočkala samostatného vydání v malé, subjektivitu diskuse lze mírnit (avšak uzavřené edici *Essenzen*, která čítá nikdy zcela pošliaci) tím, že vřazený deset krátkých textů o deseti zásad- druh názorů výslovně přiznává (str. ních otázkách a kterou vydalo nakla- 9). Počáteční volbou získává filosofo- datelství Suhrkamp.² Smrt je jistě té- vání určitý směr a typ tázání, určitou ma, které mezi základní otázky patří, „opitku“, z níž se odvíjí další kroky týká se konečností každého, platí a revize, v nichž do pohybu filosofo- však o něm, že je těžko uchopitelné, vání přibíráme další a další stanovis- eluzivní. To je ostatně jeden z důvo- ka vyrovnáváme se s nimi.

To, co vzhledem k tématu úvahy přednět. Postup úvahy má totiž ilus- Tugendhat explicitně vyřazuje, jsou trovat, jak si autor představuje filoso- v našem případě různé typy víry v po- fování jako takové. Filosofování totiž smrtiny život. Autor přiznává, že tuto nemá podle Tugendhata žádný *zvlášť*- viru nesdílí, a že pro něj tudíž nemůže ní přístup k věcem (str. 9), je to spíše mí povahu východiska (str. 10). proces neustálého dialogu, v němž S čím tedy začíná? Na základě krátké hovoříme o postojích – tradovaných příhody z osobního života je jako či neiračičních, které zastáváme (str. vidí zvolena otázka: *Co je to, čeho 56)* a které se týkají těch otázek naše- *se na smrti bojíme?* Co nás na smrti ho pohledu na život a na naše jednání, děsí tak, že si i velmi starí lidé často jež považujeme za důležité. V tomto přejí její *odklad*, tj. žít ještě o něco dé- procesu jde filosofii o vyjasnění mno- le, byí to působí iracionálně (str. 17)? hoznačných pojmů, které si do disku- Fenomén strachu ze smrti je vzápětí ze často přinášíme z předteoretické lokalizován mezi dvěma póly. Na jed- oblasti, a o překonání zprvu nereflek- né straně je běžné vědomí naší smrtel- tované jednostrannosti jednohlých nosti – víme, že je přirozené v určitou postojů. To nám podle Tugendhata chvíli zemřít, vše živé ze své přiroze- umozní lépe pochopit důsledky, které nosti umírá (str. 12). Toto vědomí ze zastávání těch kterých postojů ply- v nás obvykle neprobouzí strach, ba

1 E. Tugendhat, *Aufsätze 1992–2000*, Frankfurt a. M. 2001; veškeré odkazy na stránky, které v textu recenze naleznete, se týkají této publikace. Pozn. H. J.

2 Tugendhata v této edici doplňují autoři – Adorno, Benjamin, Davidson, Foucault, Jančelévitch, Luhmann, Singer a Žižek.

naopak – spíše by nás děsilo vědomí losofickým stanoviskům má podle života bez konce, a proto si obvykle Tugendhata pro pohyb filosofování tu přejeme odklad smrti, a nikoli nesmr- výhodu, že v nich zpravidla bývají telnost. Na druhé straně je fenomén vybudovaný a teoreticky precizovaný „vegetativní úzkosti ze smrti“ čili si- přirozené náhledy, takže je nemusíme tuce zčásti „instinktivního“ zápasu teprve zdoluhavě vypracovávat (str. o život tvář v tvář příčině, jež může 18). Kromě Heideggera volí Tugend- bezprostředně vést k našemu úmrtí dhat k zodpovězení své otázky ještě (str. 15). Projevy vegetativní úzkosti další vztahový bod, a tím je článk ze smrti máme společně s živočichy, *Death* Thomase Nagela.⁵ Heidegger kteří jsou nám podobní (přinej- a Nagel se ke smrti vztahuje z různých menším s vyššími savci). Co s nimi pozice a každý řeší jinou otázku, a to však podle Tugendhata společného natolik, že se jejich pozice úplně míjí, nemáme, je strach z *blízké* smrti, kte- a že tedy jeden považuje za důležitě rá je *zatím* přítomna „jen“ intencio- něco, co druhý vůbec nezmiňuje (str. nálně.³ Z toho je podle Tugendhata 18). Heidegger se podle Tugendhata patrně, že ačkoli hranice mezi všemi píá, co pro život (rozumnější existenci) již zmiňovanými fenomény není os- znamená být si vědom smrti („des To- trá, vegetativní úzkost *není* pouhým des ansichtig zu sein“). Nagel se píá, vystupňováním „intencionalního“ zda je smrt zlo, a pokud ano, tak proč. strachu ze smrti, neboť nepředpokládá Tugendhataovu expozice a kritika obou časové vědomí a řeč (str. 15). Právě těchto autorů je jenná a vyžaduje od fenomén lidského zaměření na blíz- čtenáře poměrně vysoký stupeň poku smrti, o němž jedně bude nadále zornosti. Platí to především pro Hei- řeč, nám pak ukazuje, že k blízké smr- deggera, jehož stanovisko je pro ti se vždy vztahujeme „zevnitř“ vlast- Tugendhataovo zkoumání přeci jen ur- ního života, a nikoli z pračí perspekti- čující, a při níž se navzdory srozumi- vy, v níž uvazujeme o vlastní smrtel- telnosti Tugendhataova stylu čtenář nosti jako o přirozeném rysu všeho ži- bez vlastních znalostí *Bytí a času* ne- věho. Z čeho však máme strach v blíz- obejde.

kosti smrti?

U Heideggera je podle Tugendhata

Takovéto položení otázky přivádí (str. 21) fenomén smrti vtažen do zá- Tugendhata do blízkosti Heideggero- kladního určení pobytu, neboť pobytu vy pozice z *Bytí a času*,⁴ a proto do jde o vlastní býtí. Toto býtí je tím pos- svého pohybu filosofování tuto pozici jedním, o co pobytu jde (Worumwil- přibírá. Vztah k již vypracovaným fi- len). V rámci tohoto vztahení k sobě

³ To, co má Tugendhat na mysli, dobře ztělňuje např. *Mítí* Karla Hynka Máchy či povídka *Zed' J.-P. Sartra*, které zachycují situace fyzicky zdravého od- souzence na smrt. Navíc strach, o který Tugendhatovi jde, není strachem z předjí- mané *bolesti* umírání, ale čistě strach z blízkosti *smrti samé*.

⁴ M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen 2001 (1. vyd. 1927).

⁵ Th. Nagel, *Death*, in: *týž, Mortal Questions*, Cambridge 1979.

je pak pobyt vždy vtažen k těm či tožé nám jde o naše vlastní býtí? To oněm cílům, o něž mu běží, a které by implikovalo jisté normativní hod- jsou tedy také tím, kvůli čemu (opět nocení, totiž že struktura existence je zde lze užít Heideggerův termín *Wor- sama o sobě ve výše popsáném mys- runwillen*) se specifickým způsobem lu dobrá (a smrt zlá), a nikoli jen na- strukturuje naše rozumění. Celou věc příklad podmínkou ostatních dober. lze vyjádřit i naopak – v rámci vztaze- A navíc – jelikož k existenci musíme ní k jednotlivým cílům se také vždy být nutné vtažení jako k poslednímu vztahujeme k vlastnímu životu; tím, „*Worumwillen*“, vyplývalo by z toho, že nám jde o jedno, jde nám vždy také že se o existenci musíme bát *nimmē*. Ji- o druhé. Jenže tyto dvě k sobě vztaze- nými slovy, Heideggerova *analýza* ně oblasti „cílů“ (vlastní býtí na jed- býtí-k-smrti jako nejvlastnějšího mo- né, cíle v běžném smyslu na druhé ci-být, např. pasáž o neurčitosti mož- straně) se od sebe liší, a nikoli málo. nosti smrti, svádí k právě popsánému Zaímco o konkrétní cíl nám jde, ale pochybnému závěru, že smrti se *bojí*- také nemusí jít, o naše býtí nám jít *me* (a bojíme se v naprosito nejširším msí. *Vždyť i když svůj život „zaha- smyslu vždy něčeho zlého)*, a to nut- zujeme“, řešíme právě jej, jsme k ně- ně, protože nám jde (nutně) o náš sa- mu stále vtažení. Nym začíná určítá mé. Heidegger by podle Tugendhata kritika Heideggerovy pozice. V ob- (str. 23–24) sám tento svod odmítá, lasti obyčejných cílů můžeme podle ale příslušné analýzy v *Bytí a času* Tugendhata (str. 21–25) v určitém chybí. Z toho již plynou konkrétní vý- smyslu říci, že cíl lze (s lehkým odká- sledky. 1) Celá Heideggerova *analýza* zem na Aristotela) identifikovat vztahu zánku existence, úzkosti a se- s dobrem přinejmenším tak, že for- bevztáženosti trpí nedostatkem nor- málně vzato je cíl jakožto dobro to, mativního slovníku, by se jeho užití o co se obecně usiluje (štěstí, přátel- není schopna vyhnout. Jelikož se Hei- ství, či poutě vyhnutí se zlu *aid*.) na degger takového slovníku vyhýbá, rozdíl od jiných věcí, jimž se vyhýbá- nelze spousta patřičných otázek vů- me, jejichž realizace se bojíme, stejně bec *položít*. 2) Za druhé má Tugen- jako se obáváme např. extrémního dhat pocit, že analýzu existence jako utpení, ztráty blízkých lidí *aid*., toho, o co nám vždy jde, lze v jistém a které tudíž považujeme za zlo. Totéž ohledu oddělit od fenoménu úzkosti podle Tugendhata nemůžeme říci ze smrti. To, že úzkost ze smrti feno- o heideggerovském podstatném vzta- menologický ukazuje, že na existenci hu existence k sobě samé. Máme se je základní vztáženosti existence k so- totiž v oblasti sebevztahu řídit tím, že bě samé a nutnost vykonávání exis- se bojíme smrti,⁶ tj. že se chceme za- tence, neznamená, že z nutného vzta- chovat ve vztahu k sobě samým, pro- žení existence k sobě vyplývá úzkost

⁶ Tugendhatův „strach ze smrti“ a Heideggerovu „úzkost ze smrti“ lze více- méně ztotožnit. Tugendhatovu kritiku heideggerovského rozšíření smrti na fák- tickou událost dožítí a na smrt jako nejvlastnější možnost pobytu zde pomijíme, neboť pro výsledek úvahy není určující.

ze smrti jako cosi nezrušitelné původ- smrti se často bojíme toho, že budeme něho, vůči čemu pouze zaujímáme poz- zbavení vědomých aktů zkušenosti ja- zici (zakrytí, odhladnost k jasnosti), ko dobra o sobě.

Necítit strach ze smrti pak podle Hei- Proti tomu lze podle Tugendhata deggera znamená vždy jen zakrytost, (str. 30) namítnout, že akty vědomého transformaci smrti do faktické udá- života nemají samy o sobě žádnou losti, tedy neautentičnosti, a to Tu- hodnotu a tento život nabírá hodnoty gendhat považuje za nevhodné zobe- jen v tom, zda v rámci předemného nění, přičemž se mimo jiné odvolává světa (k němuž se vědomí vztahuje) na Kierkegaardovu analýzu zoufalství převládá dobré nad zlým či naopak, (Verzweiflung), která ukazuje opačný mluví spíše pro ni než pro alternativní fenomén vykazující původní vztázení pozici. V takovém případě je smrt k sobě samému, než je úzkost ze smrti zlem v tom smyslu, že nás zbavuje (ještě se k němu dostaneme). 3) Pořád světských dober a právě této ztráty se však nevíme, čeho se na smrti bojíme, bojíme.

Tugendhat nakonec kritizuje obě deggerův odkaz na to, že tváří tvář tyto pozice (nagelovskou pozici a po- smrti se bojíme nicoty, ukazuje sice zici jeho imaginárního protivníka), určitým směřem, ale díky nedostatku protože jednak implicitně tvrdí, že za určení významu nanejvýš vágně a vy- určitých okolností bychom si přáli žít žaduje podle Tugendhata další expli- svůj lidský život věčně (str. 31), což kaci (str. 24).

Lze jen těžko přijmout, především Nagel vnáší do celé úvahy norma- však ponechávají nepovšimnut vztah tivní rozměr. Je-li smrt zlem, jisté toto mezi dobrý a zly na jedné straně, zlo nespočívá v nějakém pozitivním a životem na straně druhé (str. 32). určení smrti, v nějaké její pozitivní Naproti tomu Tugendhat poukazuje kvalitě, nýbrž, jak tvrdí Nagel, v tom, na to, že není neobvyklá zkušenost, že nás zbavuje dober (str. 26). Její vý- v níž jedinec zakouší omrzelost znan je tedy určen takto privativně. (Übertruss) životem, ztrátu životního Je tedy smrt nutně zlo? Podle Nagela smyslu, aniž by byl vystaven přemře ano, neboť nás zbavuje aktů zkuš- „pozitivního“ zla. Tento fenomén ne- nosti (experience), které mají samy ní z nagelovské pozice a jejích alter- o sobě absolutně pozitivní hodnotu – nativ vysvětlitelný, neboť je v nich k těmto aktům patří vnímání, chění, hodnota života fixní a rozhoduje bi- jedhání, myšlení, tj. vědomý život ja- lance „vrnějších“ zel a dober. S tím ko takový. Toto dobro zůstává dob- však Tugendhat nesouhlasí: „Jsou vě- rem, i když v předemné oblasti, k níž ci, které tvoří protiváhu zlům, např. se vztahujeme, převáží „míra“ zla nad svoboda oproti ztrátě svobody, ale ta tím, co je v životě dobré, což může dobra, která dávají životu smysl – vést i k dobrovolnému odchodu ze a jsou to vždy způsobu jednání (Ver- světa (i v tomto případě je tedy smrt hallensweisen) – nenaší tuto povahu, hodnocena jako zlá). Při určité změně náleží jim jiná metrika. Rozdíly je zřej- a zúžení perspektivy by pak podle Tu- mě v tom, že to, co životu dává smysl, gendhata bylo možné tvrdit, že na nezávisí nikdy výlučně, ale vždy také

na mně. Získám například svobodu vota předpokládá vztah existence tím, že mne propustí z vězení, ale zda k sobě samé a (nově) možnost dávat to mému životu dodá smysl, to záleží celku existence smysl, a to vždy na na tom, zda a jak s touto svobodou na- základě toho, jak jsme vztázení k ob- ložím... Mohu dávat životu smysl, lasti cítit v běžném smyslu. Tugend- a když se to nedáří, shledávám jej ne- hat se nejdříve ptá, jak lze prokázat, nesitelným (avšak nikoli nutně, jak že tento vztah k sobě přes a skrze cíle se ještě ukáže): Mnozí si pak raději není filosofický výmysl (str. 38). Hei- přejí zemřít.“ (str. 33) Tedy nejen, že degger k tomu užívá svou analýzu se blízkosti smrti nebojme vždy, ale bytí-k-smrti, avšak u Kierkegaard dokonce si ji někdy přejeme. Na zá- nalezneme podle Tugendhata analýzu kladě nagelovského motivu by pak jiného fenoménu, který prokazuje podle Tugendhata *mutatis mutandis* stejně zřetelně jak vztáženost k sobě, bylo možné říci: Je-li smrt zlo, pak tak implikovanou nutnost existenci proto, že nás zbavuje možnosti dodát vykonávat. Tímto fenoménem je zou- životu (více) smyslu. Ztráta této mož- falství, jež je určitou variantou omr- nosti v nás vyvolává strach, a to pře- zelosti životem (str. 39–40). K zoufal- devším tehdy, když cítíme, že jsme ství jsme podle Kierkegaardu přivede- svému životu dosud nedali dostatečný ni tehdy, když se radikálně zhroutí na- smysl. Tehdy si přejeme odklad smrti: še jednotlivé cíle. V jejich troskách „Jen nezemřít teď, v této nesmyslnos- jsme přivedeni k uvědomění si pova- tí“ (str. 36). 7 Fenoménem udílení cel- hy existence, neboť naše jednáni ne- kového smyslu lze vysvětlit určitý as- má o co se ve světě opřít. Život se pekt „intencionálně“ zakoušené bliz- nám jeví prázdny a nesitelný kosti smrti – aspekt výzvy, která se a smrt se nám jeví jako to, co si přeje- v něm skrývá. Tugendhat však vzáp- me, nikoli jako to, co probouzí ne- tí oprávněně namítá, že mnozí lidé si určitou úzkost. Máme tu tedy obdob- přejí odklad prostě proto, že chtějí žít nou strukturu jako v heideggerovské dál, aniž by se nějak existenciálně úzkostí, ale opačná znamínka „hod- zamýšleli sami nad sebou. Zde je tře- noty“ (právě to, že heideggerovská ba připomenout, že Tugendhata k celé analýza v sobě sice nese normativní – úvaze přivedl strach z blízkosti smrti a navíc problematický – aspekt, ale u velmi starého a prostého chilské- vůbec její nereflaktuje, bylo jedním ho vesničana, který již měl většínu z bodů Tugendhataovy kritiky). Úzkost života za sebou, a jeho touha smrt ze smrti tedy není jediným možným odložit.

Před tím, než podá konečnou odpo- to původnost nechceme tvrdit dogma- věď na svou otázku, vede našeho au- ticky či jen v časovém ohledu. Vůči tora směr úvahy zpět k Heideggerovi, extrémní možnosti nemožnosti jaké- Udílení smyslu vzhledem k celku ži- hokoli „vztahu-k“ (abychom se vy- 7 Dovolme si dodat: z podobných důvodů se nám zdá tak těžko přijatelná i myšlenka na nesmrtelnost, neboť si nejsme jisti, jakým smyslem bychom život naplnili, kdyby se táhl přes obrovské, potenciálně nekonečné plochy.

jádrili s Heideggerem) existují i jiná úzkosti a vlastním způsobem převzatá naladění než úzkost, např. zoufalství. Tý rozvrh cesty životem. „*Je známé*

Nyní se již blížíme k Tugendhatově *staré topos*, podle něž si člověk tváří odpovědi, přičemž se nejdříve opakuje v tvář smrti může uvědomit svou niže již předložená odpověď. Když se *cernost* (*Geringfügigkeit*) a *nichnost* nám totiž život jako *celek*, v kterém vlastních starosti... In *běžném životě*, jsme zaměřeni na jednotlivé cíle, jeví a *právě také* v *depresi máne sklon* pokud smyslem naplnitelný,⁸ může (ale *hlížeť na sebe jako na universum*, to je nikoli musí) se ztráta všech možností *však chyba*: *Jsem ve světle, ten před-jeví jako zlo*, a proto se smrti bojíme *stavuje universum, a já jsem pouze je- a žádáme odklad*. Stále však trvá ná- *ho častí*. *Smrt a také stáří nabízejí mltka*, že takové pojetí je příliš *exis- šanci tuto chybu prohlédnout a v určiténciální* a že lidé chtějí odklad blízké *tem smyslu se v rámci divadla vysu- smrti prositě proto*, že z nějakého dů- *nout na okraji, z centra ven*“ (str. 50). vodu chtějí žít déle (viz strach v pří- *Opak tohoto postoje nás přivádí k úz- padě pozdního stáří*). Lze tuto námit- *kosti z toho, že náš konec znamená ku v rámci právě provedených úvah konec celého divadla (řečeno moder- zohlednit?* Odpověď na tuto otázku ně – svět je mé vědomí a nic více), dáva Tugendhat oklikou přes analýzu což nám působí nevýslovnou hrůzu. *dalšího typu situace*, v níž se úzkost *Pozice*, v níž se každý za sebe vůči světu vytváří.

Úzkost ze smrti se podle Tugen- *pak Tugendhat s odkazem na Nietz- dhata vytrácí* (pomineme-li například *seheho* (a také na stoickou *oikeiosis* právě zmiňované zoufalství jako a *Rousseauovu amour de soi*) jako sklon přitakat smrti tvář v tvář život- *podmínku života a fenoménů*, z nichž ní prázdnotě) tehdy, jestliže pro nás *mnohé mají pozitivní hodnotu* (str. nějakým způsobem nabyl život *smys- 52*). Je to tedy životně důležitý lu do té míry, že další lpění na životě, „*omytí*“, nicméně když není *vyvažo- a tedy i odklad smrti se jeví jako ne- ván decentralizovaným pohledem na podstatné*. Možnost ztráty jakékoli *vlastní existenci*, může vést k *iracio- možnosti vztahovat se k jsoucímu nás nálnímu lpění na životě a děsu ze smr- neděsí*. Existuje taková situace? Tu- *ti*. Naopak uvolnění vůči možnosti gendhat tvrdí, že ano a ilustruje to na *být by sama o sobě mohla vést k na- díle L. N. Tolstého*. Ten popisuje si- *prostě lhostejnosti k životu*. Může se tuace, v nichž je hrdina zbaven *úzkos- však stát extrémní hranicí našeho běž- tí ze smrti tím, že „decentralizuje“ něho smyslu pro realitu, který podle svou „nejvlastnější možnost“ z role, míry svého rozvinutí staví naše touhy již se zdá mít vůči světu, v němž se a přání do širších perspektiv, a být tak člověk pohybuje*. Jedná se tedy o jiný *důležitou korekci při realizaci cílů* typ uchopení pozitivní nabídky situa- *v obvyklém smyslu*. Naše držení ce blízkosti smrti než heideggerovská *možnosti být v centrální či decentrali- odhodlanost, která vybízí k vydržení zované roli vůči světu tak představuje*

dva póly, mezi nimiž se vždy pohybu- *sobě centrem universa*, oblastí správ- jeme a jichž jsme si vždy různou mě- *ného jednaní a zdaru – naplnění svých rou tíše vědomí* (str. 55). Tím jsme *dnů a zralosti*, kterou by další život dospěli ke konci Tugendhatovy úva- *jen „ředit“*. V tolstojovskyy vedené hy, kterou sám autor označuje za pou- *ívazuje se nezdar či zdar konkrétních hý rozběh k další diskusi*.

Přes veškerou Tugendhatovu snahu *kem, v němž se odehrává*. Jedinec o jasnost není nakonec *patrné, zda přestává lpět na životě*, výsledkem nám na svou otázku: *éhoho se na smrti může být jistý oproštěný klid tvář bojíme*, dáva dvě, nebo pouze jednu v tvář katastrofám, které život posti- *odpověď*. Rada lidí se bojí smrti, pro- *hují, a to včetně těch největších*, tože dosud dostatečně smysluplně ne- *V tom je ukryt předpoklad, který Tu- naplnili možnost života*, jiní proto, že *gendhat kupodivu pomíjí*, totiž že do- svou zkušenosť považují *vylučně za tyčné universum, vůči němuž jedinec základ veškeré skutečnosti a děsí se reflektuje* „*velikost*“ vlastní role, je jejího naprostého zhroutení. Je mezi *samo svrženo ve svém pozitivní těmito odpovědi souvislost, či není?* *smyslu*. V opačném případě bychom Tugendhatova dílce se snaží nazna- *mohli snadno dospět k zoufalství, čit, že je* (str. 48–49). Čtenář ji však *avšak tentokrát nikoli nad svým živo- hledá těžko*, neboť pojem smyslu se *tem, nýbrž nad povahou universa*, je- v nich používá v trochu posunutém *hož jsme součástí*. Čtenář se tedy významu. V oblasti, na niž odpovídá- *podle mne může oprávněně ptát: je la první otázka, bylo udělení smyslu k dosažení smyslu v první oblasti mt- závislé na tom, že se člověk správně nā také zkušenosť „všehomíra“ (slo- chopí pozitivních možností* (na což *vo, které se zde velmi hodí), a tedy neexistuje universální návod), které decentralizování vzhledem k celku, mu život nabízí* (tj. že je v prvé řadě *a tedy i nejpění na životě? A jak se ně- vůbec schopen je identifikovat), po- co takového prokáže?* kud mu je vůbec nabíztí. Zdá se tedy *být blíže oblasti, v níž je člověk sám*

Hynek Janoušek

⁸ Zde je implikován fenomén naděje, který Tugendhat kupodivu nezmiňuje.